

kendi dünya görüşünü telkin ettiği görülür. Bu bakımdan tezli roman kategorisine giren hemen bütün romanlarında tasavvufa açılan platonik bir aşkı ve kahramanların iç dünyasını aydınlatan irşad edici bir dost bulunur. Hâtıra türü eserlerinde de Osmanlılar'ın son dönem sosyal hayatını, zengin sınıfın asaletini, zarafetini, dostluğa ve sohbeta açık mizacını, çevrelerindeki insanlara karşı sevgi ve merhamet duygularını, bu arada İstanbul'un güzelliklerini dile getirir. Bununla beraber roman ve hâtıra türü eserleri açık şekilde birbirinden ayrılmaz. Roman ve hikâyelerine kendi hayat tecrübeleri ve gözlemleri girdiği gibi hâtıralarında da edebî üslup ve kurgu dikkati çeker. Fikir yazılarında İslâm anlayışının taassupla dar ve katı kılıplara hapsedilmesine karşı çıkan Samiha Ayverdi bu konuda tasavvufî hayatın önemini vurgular. Osmanlı Devleti'nin var oluşunun ve medeniyetinin sırrını da İslâmiyet'in ve Türklüğün mükemmel bir ترکیbi olarak görür.

Eserleri. Roman ve Hikâye: *Aşk Budur* (1938), *Batmayan Gün* (1939), *Mâbet- te Bir Gece* (1940), *Ateş Ağacı* (1941), *Yaşayan Ölü* (1942), *İnsan ve Şeytan* (1942), *Son Menzil* (1943), *Yolcu Nereye Gidiyorsun?* (1944), *Mesihpa- şa İmamı* (1948). **Hâtıra:** *İstanbul Ge- celeri* (1952), *İbrahim Efendi Konağı* (1964), *Bir Dünyâdan Bir Dünyâya* (1974), *Hâtıralarla Başbaşa* (1977), *Yer- yüzünde Birkaç Adım* (1984), *Rahmet Kapısı* (1985), *Ne İdik Ne Olduk* (1986), *Bağ Bozumu* (1987), *Hey Gidi Günler Hey* (1988), *Küplüce'deki Köşk* (1989), *Râtibe* (2002), *İki Âşinâ* (2003). **Nesirler, Tarihî ve Fikrî Eserler:** *Yusufçuk* (1946), *Ken'an Rifâi ve Yirminci Asrın Işığın- da Müslümanlık* (1951), *Safiye Erol, Sofi Huri, Nezihe Araz'la birlikte), Edebî ve Mânevî Dünyası İçinde Fâtih* (1953), *Boğaziçi'nde Tarih* (1966), *Misyoner- lik Karşısında Türkiye* (1969), *Türk- Rus Münâsebetleri ve Muhârebeleri* (1970), *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları* (1975), *Millî Kültür Meseleleri ve Maâ- rif Dâvâmız* (1976), *Âbide Şahsiyetler* (1976), *Kölelikten Efendiliğe* (1978), *Dost* (1980), *Mektuplardan Gelen Ses* (1985), *Hancı* (1986), *Ah Tuna Vah Tu- na* (1990), *Türkiye'de Ermeni Meselesi* (Neşide Kerem Demir imzasıyla, 1976), *Dile Gelen Taş* (1999), *Ezelî Dostlar* (2004), *Mülâkatlar* (2005), *Dünden Bu- güne Ne Kalmıştır?* (2006), *Arkamızda Dönen Dolaplar* (2007), *Kayıbolan Anahtar* (2008), *Paşa Hanım* (2009),

Ebâbil Kuşları (2010) (Samihâ Ayverdi'nin kitap ve makale olarak bütün yayımlarıyla hakkında yapılmış çalışmaların açıklamalı bibliyografyası için bk. İsmet Binark, *Sâmiha Ayverdi Bibliyografyası*, İstanbul 1999).

BİBLİYOGRAFYA :

A. Schimmel, "Samihâ Ayverdi-Eine Istanbuler Schriftstellerin", *Der Orient in der Forschung* (ed. Wilhelm Hoenerbach), Wiesbaden 1967, s. 569-585; Banıççek Kırcioğlu, *Samihâ Ayverdi: Hayatı-Eserleri* (doktora tezi, 1990), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Kâzım Yetiş, *Sâmiha Ayverdi, Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1993; a.mlf., "Sâmiha Ayverdi'nin Hayatı", *KAM*, XVII/4 (1988), s. 9-19; *Sâmiha Ayverdi* (haz. Aysel Yüksel – Zeynep Uluant), İstanbul 2005; Nesime Ceyhan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Uzanan Bir Kadın Yazar: Samihâ Ayverdi ve Romanları", *EKEV Akademi Dergisi*, XIII/41, Erzurum 2009, s. 13-20; Ebubekir Eroğlu, "Ayverdi, Sâmiha", *TDEA*, I, 251-252; Selim İleri, "Ayverdi, Sâmiha", *DBİst.A*, I, 499-500; "Ayverdi, Sâmiha", *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyat- çılar Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, I, 135-136.

 ZEYNEP ULUANT

AYYÂŞÎ, Muhammed b. Mes'ûd (محمد بن مسعود العياشي)

Ebû'n-Nadr Muhammed
b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ayyâşî
es-Sülemî es-Semerkandî
(ö. 320/932 [?])

İmâmîyye Şiâsi'na mensup fakih ve müfessir.

Dedesî Ayyâş'a nisbetle anılan Muhammed b. Mes'ûd'un Benî Temîm'e mensup olduğu yolunda görüşler vardır (Hânsârî, VI, 129), nisbesinden de Semerkantlı olduğu anlaşılmaktadır. Kûfe, Bağdat ve Kum âlimlerinden ders almasının bu bölgelere ilmi seyahatler yaptığını göstermeye yetmeyeceği, kendisinin bu hocaları kendi bölgesini ziyaretleri esnasında dinlemiş olabileceği dile getirilmişse de (Bar-Asher, s. 71-72) aksini teyit eden veriler bulunmaktadır. Nitekim öğrencisi Keşşî onun hocalarından Ali b. Hasan b. Faddâl el-Kûfî hakkında kendisine, Irak ve Horasan bölgesinde karşılaştığı kimseler arasında fıkıh ilmi ve fazilet açısından Kûfe'deki bu hocasından daha üstününü görmediğini söylediğini, yine bir diğer hocası Ebû Ya'kûb İshak b. Muhammed el-Basrî'den hadis almak için Bağdat'a gittiğini haber verdiğini aktarmaktadır (Ebû Ca'fer et-Tûsî, *İhtiyârü Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 530-531). Ayyâşî'nin hocaları arasında bu ikisi dışında Abdullah b. Muhammed b. Hâlid et-Tayâlîsî, Muhammed b. Ahmed en-Nehdî el-Kûfî, İbrâhim b. Muhammed b. Fâris,

Ali b. Muhammed b. Feyrûzân el-Kummî ve Fazl b. Şâzân en-Nîsâbü'rî gibi isimler sayılmaktadır. IV. (X.) yüzyılın başlarında Mâverâunnehir bölgesinde İmâmîyye'nin öncülerinden ve bu mezhebi yayanlardan biri sayılan Ayyâşî'nin (*EP* [İng.], IV, 711) önemli talebeleri içinde kitaplarını rivayet eden oğlu Ca'fer'den başka Keşşî, Ebû'n-Nasr Ahmed b. Yahyâ ve Haydar b. Muhammed b. Nuaym es-Semerkandî gibi şahsiyetler bulunur. Ayyâşî'nin vefat tarihi klasik kaynaklarda zikredilmemekle birlikte son dönem araştırmacılarına göre 320 (932) yılı civarındadır (Sezgin, I, 42).

Şîî kaynaklarında Ayyâşî güvenilir bir kişi olarak nitelendirilmiş, mezhebin ileri gelenlerinden, geniş bilgi sahibi, rivayetlere muttali, ilim, fazilet ve edep sahibi olduğu, bununla birlikte zayıf râvilerden çokça rivayette bulunduğu kaydedilmiştir (Ahmed b. Ali en-Necâşî, II, 247; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *İhtiyârü Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 497; Hânsârî, VI, 129). Keşşî gibi Ayyâşî'nin de Şîî olmayan kimselerden rivayetleri sebebiyle İmâmîyye âlimlerince eleştirildiğine modern çalışmalarda dikkat çekilmiştir (*EP* [İng.], IV, 711). Ayyâşî'nin babasından kalan mirası ve diğer mallarını eğitim için harcadığı, evinin mescid ve medrese gibi müstensihlerle, okuyan, mukabele eden ve yazan kimselerle doluğu rivayet edilmiş, bilhassa tefsir alanında sonrakiler üzerinde etkili olmuştur. Ayrıca Ayyâşî, Keşşî'nin, Şîî çevrelerinde ricâl sahasının dört temel eserinden biri kabul edilen çalışmasının da (*Ma'rifeti'r-ricâl*) en önemli kaynağıdır. Ayyâşî'nin önceleri Sünnî olduğu ve genç yaşta Şîîliği seçtiği zikredilmekte (Ahmed b. Ali en-Necâşî, II, 247), ancak ilk dönemde telif ettiği eserlerini Sünnî itikadına göre yazdığı görülmektedir. Şîîliği benimsedikten sonra her iki mezhep mensupları için ayrı ayrı ilim meclisleri kurmuş, çoğunluğu fıkıh, diğerleri tefsir, ahlâk, tarih ve siyere dair 200'den fazla eser telif etmiştir.

Eserleri. Müellifin en önemli eseri olan *Tefsîrû'l-'Ayyâşî* bir rivayet tefsiridir ve günümüze ulaşan nüshaları eserin Fâtihâ'dan Kehf sûresine kadar olan kısmını ihtiva etmektedir. VI ve VII. yüzyıllarda kitaba yapılan bazı atıfların Kehf sûresinden sonraki bölümlere ait olduğu dikkate alındığında (meselâ Tabersî 19, 24, 66, 76 ve 114. sûrelerdeki rivayetlere atıf yapar; İbn Şehrâşûb ve İbn Tâvûs'ta da eserin elde bulunmayan kısımlarına atıflar vardır, bk. Bar-Asher, s. 60-61) eserin bir kısmının sonradan kaybolduğu anlaşılır. Tefsirin

başında sekiz babdan oluşan bir mukaddime mevcuttur. İmâmiyye'nin zamanımıza intikal eden en eski tefsirleri arasında yer alan eser -aynı dönemlerde yazılan Furât el-Kûfî, Ali b. İbrâhîm el-Kummî ve Muhammed b. İbrâhîm en-Nu'mânî'nin tefsirleriyle birlikte- özellikle kendilerine nisbet edilen tefsirleri günümüze ulaşmayan, beşinci ve altıncı imamlardan rivayet edilen, Şîî tefsirinin ana kaynaklarından olan Ehl-i beyt rivayetlerinin muhafazası açısından önemli görülmektedir (Ayoub, s. 184). Eserde başta Hz. Peygamber, Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık olmak üzere Ehl-i beyt imamlarından gelen rivayetler nakledilmekle birlikte az da olsa sahâbe ve tâbiîn görüşlerine de yer verilmiştir. Ayyâşî, Kur'an tefsirinde re'ye başvurulmasını doğru bulmadığından kendisine ulaşan rivayetleri aktarmakla yetinmiş, kişisel değerlendirmelere ve tercihlere yer vermekten kaçınmıştır. Bu çerçevede tefsirde Kur'an'ın tahrifiyle ilgili bazı rivayetler nakledilmekte (*Tefsîrû'l-‘Ayyâşî*, I, 25, 192-193), ancak bunlar için de herhangi bir yorum yapılmamaktadır. Bu tür rivayetlerin eserde yer alması bazı Şîî âlimlerinin eleştirilerine yol açmıştır. Meselâ Ali Penâh el-İştihârdî, Ayyâşî'yi sika olarak görmekle birlikte tefsirindeki rivayetlerin çoğunluğu mürsel kabul edildiğinden bunlara itibar edilemeyeceğini, bir kısmının ise tamamen uydurma olduğunu belirtir (*Takrîrât*, s. 257-258). Eserin aslında mevcut bulunan senedler kimliği meçhul bir müstensih tarafından çıkarılmıştır. Müstensih mukaddimedeki tefsiri senedleriyle inceleyip beğendiğini, ancak memleketinde onu semâ ya da icâzet yoluyla alan birine rastlamadığından bunları çıkardığını, ardından böyle kimselere rastlayınca da senedleri ilâve ettiğini belirtirse de (*Tefsîrû'l-‘Ayyâşî*, I, 13) bunların sayısı çok azdır. Dolayısıyla eserde yer alan rivayetlerin güvenilirliği tartışmalıdır. *Tefsîrû'l-‘Ayyâşî*, Seyyid Hâşim er-Resûlî el-Mahallâtî'nin tashihiyle neşredilmiş (I-II, Kum 1380-1381/1961-1962), bu neşir, daha sonra her sûreye ait rivayetlerin kendi içinde numaralandırılmasıyla tekrar edilmiştir (Beyrut 1411/1991). Recep Emin Gül, *Şia Tefsirlerinde Hadis Kullanımı -el-Ayyâşî Tefsiri Örneği-* adıyla yüksek lisans tezi hazırlamıştır (2014, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Ayyâşî'nin ayrıca *Kitâbü Sîreti Ebî Bekr*, *Kitâbü Sîreti ‘Ömer*, *Kitâbü Sîreti ‘Osmân*, *Kitâbü Sîreti Mu‘âviye*, *Kitâbü Mi‘yâri'l-ahbâr* gibi eserleri dışında

sonradan yazdığı *Kitâbü Haddi'l-kazf*, *Kitâbü Haddi's-şârib*, *Kitâbü'l-Hums*, *Kitâbü'r-Rü'ye*, *Kitâbü'r-Rec'ca*, *Kitâbü't-Taқыyye*, *Kitâbü'l-Müt'ca*, *Kitâbü'n-Nücûm ve'l-fâl ve'l-kıyâfe ve'z-zecr*, *e't-Tıb* gibi eserleri vardır. Bunlardan özellikle fıkıhla ilgili olanların hacimli bazı eserlerinin bab başlıklarına ait olması muhtemeldir (İbnü'n-Nedîm, s. 244-246).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Mes'ûd el-Ayyâşî, *Tefsîrû'l-‘Ayyâşî* (nşr. Hâşim er-Resûlî el-Mahallâtî), Beyrut 1411/1991, I, 13, 25, 192-193; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdü), s. 244-246; Ahmed b. Ali en-Necâşî, *er-Ricâl* (nşr. M. Cevâd en-Nâînî), Beyrut 1408/1988, II, 247-250; Ebü Ca'fer et-Tûsî, *el-Fihrist*, Beyrut 1403/1983, s. 212-215; a.e. (nşr. M. Sâdık Âl-i Bahrülulûm), Kum 1411, s. 497; a.mlf., *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl* (nşr. Hasan el-Mustafavî), Meşhed 1348 hş., s. 497, 530-531; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât* (nşr. Esedullah İsmâiliyyân), Kum 1392/1972, VI, 129-131; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, XII, 20; Sezgin, *GAS*, I, 42; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zer'â ilâ teşâni'î's-Ş'ca*, Beyrut 1403/1983, IV, 295; Mahmoud Ayoub, "The Speaking Qur'an and the Silent Qur'an: A Study of the Principles and Development of İmâmî Shi'i Tafsi'r", *Approaches to the History of the Interpretation of the Qur'an* (ed. A. Rippin), New York 1988, s. 177-198; Ali Penâh el-İştihârdî, *Takrîrât fi usûli'l-fık'h: Takrîru başşî'l-Burücirdî*, Kum 1417, s. 257-258; Meir M. Bar-Asher, *Scripture and Exegesis in Early İmâmî Shiism*, Leiden-Boston 1999, s. 56-63, 71-72; Aslan Habibov, *Erken Dönem Şii Tefsir Anlayışı* (doktora tezi, 2007), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 62-67; Rızâ Üstâdî, "el-‘Ayyâşî ve tefsîrüh", *Risâletü'l-Kur'an*, sy. 3, Tahran 1411, s. 43-67; B. Lewis, "al-‘Ayyâşî", *EP* (İng.), I, 794-795; W. Madelung, "al-Kaşhshî", a.e., IV, 711-712; I. K. Poonawala, "‘Ayyâşî, Abu'l-Nazr Moḥammad", *EI*, III, 163-164.

MEHMET SUAT MERTOĞLU

A'ZAMÎ, Habîbürrahman (حبيب الرحمن الأعظمي)

Ebü'l-Meâsir Habîbürrahmân
b. Muhammed Sâbir
b. İnâyetillâh el-A'zamî
(1901-1992)

Hindistanlı hadis ve fıkıh âlimi.

Hindistan'ın kuzeyinde Uttar Pradeş eyaleti A'zamgarh şehrine bağlı Meuv beldesinde doğdu. Buraya nisbetle Meuvî olarak da anılır. İlim geleneğine sahip bir aile içinde yetişti. Kur'an okumayı öğrendikten sonra Farsça, Arapça, edebiyat ve tecvidle ilgili temel bilgileri başta babası olmak üzere beldesindeki hocalardan aldı. Ardından Gorahpür ve Benâres'te, Diyûbend okulunun kurucularından Mevlânâ Reşid Ahmed Gengühî'nin öğrencisi

Şeyh Abdülgaffâr b. Abdullah'tan Arap dili ve edebiyatı, belâgat, mantık ve fıkıh okudu. 1918'de Benâres'ten ayrıldı. Medrese mezunları üniversite mezunu sayıldığı için 1919'da İlahâbâd Üniversitesi'nde girdiği sınavda başarı gösterip edebiyat diploması aldı. Aynı yıl Diyûbend'e giderek Dârülulûm'a girdi, ancak hastalığı yüzünden buradan ayrılmak zorunda kaldı. 1920'de geri dönüp medresenin son sınıf hadis kitaplarının (*Kütüb-i Sitte*) okutulduğu programa katıldı. Bu sırada Seyyid Asgar Hüseyin, Müftî Azîzürrahman Diyûbendî ve Şebbîr Ahmed Osmânî gibi âlimlerden gördüğü dersler yanında dönemin meşhur muhaddisi Enver Şah Keşmîrî'den *Sünen-i Tirmizî* dersleri aldı. Tekrar hastalanması üzerine Meuv'a döndü. İyileştikten sonra burada pek çok hadis kitabını Kerîm Bahş Sembelhî'ye okudu, ayrıca kendisinden aklî ilimler yanında fıkıh usulü dersleri aldı.

1921'de Meuv Dârülulûm Medresesi'nde Arap edebiyatı ve fıkıh okutmaya başladı. Ertesi yıl medresenin son sınıfında hadis okuttu, 1924'te Benâres'teki Mazharü'l-ulûm Medresesi'nde başmüdürris oldu. 1930'da Meuv'da kurduğu Miftâhü'l-ulûm Medresesi'nde başmüdürris ve şeyhü'l-hadis olarak ders verdi; medresenin bir İslâmî ilimler üniversitesi haline gelmesini sağladı. Burada ders vermeyi bıraktığı 1950 yılına kadar *Şahîh-i Buḥârî* ile *Sünen-i Tirmizî* okuttu. Bu tarihten itibaren kitap telifine ve hadis kitaplarının tahkik ve neşrine ağırlık verdi. 1952'de Hindistan Kongre Partisi'nin teklifiyle aday gösterildiği seçimlerde Uttar Pradeş eyaletinin meclisine üye seçildi. Beş yıl süren bu görevi sırasında Ebü'l-Hasan Nedvî'nin ısrarıyla Leknev'deki Nedvetü'l-ulemâ Üniversitesi'nde bir yıl *Şahîh-i Buḥârî* okuttu. Bu arada ilki 1950, ikincisi 1952'de olmak üzere altı defa hacca gitti. 1969'da Beyrut, Dımaşk, Sayda, Ba'lebek, Halep ve Lazkiye gibi şehirler ile Küveyt ve Bahreyn gibi ülkelere ziyaretler gerçekleştirdi. 1970'li yıllarda Küveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı'nca yürütülen *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye* projesine katkıda bulunmak için davet edildi. Ancak orada kısa bir süre kalarak sadece "Kitâbü'l-Cenâ'iz"ın hazırlanmasında danışmanlık yaptı. 1985'te Kahire'de IV. Sîret ve Sünnet Kongresi'ne katıldı. A'zamî bu ziyaretlerinde, tahkikiyle meşgul olduğu başta Abdürrezzâk es-San'ânî'nin *el-Muşannef*'i gibi eserlerin baskılarıyla ilgili olduğu gibi dönemin önde gelen ilim adamlarıyla görüşerek fikir alışverişinde bulundu;